

"ראש הישיבה" של משנת החסידות

הגאון החסיד רבי יואל כהן זצ"ל, שנסתלק מאתנו סמוך לתשעה באב האחרון, לא רק הרביץ תורה וחסידות לרבבות, אלא הצליח להפוך מן היסוד את מהלך החשיבה של תלמידיו * קווים ראשוניים לדרכו של גאון המחשבה ואמן ההסברה, ראש וראשון לבקיאים ולמעמיקים במשנת חב"ד, אשר סלל בלימודה דרך חדשה, ולאחר כל זאת היה ונותר "החוזר", חסיד נאמן הדולה ומשקה מתורת רבותיו

"מהן תפילין? ההבנה הפשוטה היא שישנו אדם, ויש לו ראש, רגל ויד, ומצווה הקב"ה לקשור על זרועו ועל ראשו תפילין – וקשרתם לאות על ידך והיו לטטפת בין עיניך".

אבל המבט הנכון על הדברים הוא שונה לחלוטין. מה ישנו? ישנו דבר אחד בלבד, הקב"ה, אין עוד מלבדו. רצונו של הקב"ה הוא שיתקיים 'וקשרתם לאות על ידך והיו לטטפת בין עיניך'. לשם כך צריך להיות בעל חיים שמעורר ייעשה הקלף, צריכים להיות צמחים שמהם ייעשה הדיו, וצריך להיות אדם ולו ראש ויד, שעליהם ניח את התפילין..."

כך, בבהירות ובשטף, ובליוי תנועת אגודל אופיינית, יושב הגאון החסיד רבי יואל כהן זצ"ל אל מול קהל תלמידים מקשיבים, המאזינים לו בריכוז, והופך להם את מהלך המחשבה. כן, כזאת הוא עושה – הופך את מהלך המחשבה של השומעים.

או שמא ניטיב להסביר זאת תוך שימוש בעולם המונחים המשמש אותו עצמו: אל שיעורו של הגר"י – או כפי שכונה בפשטות בפי אלפי תלמידיו, "ר' יואל" – נכנסים מתוך תפיסה של "עולמות בפשיטות ואלקות בהתחדשות". אני קיים. העולם קיים. זאת המציאות הפשוטה שלנגד העיניים, ואל תוך מציאות זו יש להביא את מציאות ה' כפי שהיא מתגלה אלינו בתורתו ובמצוותיו. בא ר' יואל, ולא בססמאות, ולא בדיבורים גבוהה-גבוהה חסרי כיסוי, אלא בהסברה הגיונית, בהירה ומשכנעת, והופך הכל: אלקות בפשיטות ועולמות בהתחדשות.

זהו רבי יואל כהן, ה"ראש ישיבה" של משנת החסידות החב"דית העיונית. "ראש ישיבה" אמיתי, אשר ניחן באותה יכולת נדירה – לא רק להרביץ תורה, אלא להנחיל לתלמידים שיטת לימוד, דרך מחשבה, ולחולל בתפיסות היסוד שלהם שינוי מהותי.

חותמו המובהק טבוע על כל תלמידיו. על נקלה תוכל לזהותם: כולם משתמשים במושגיו ובהגדרותיו, בשפתו ובכלי הניתוח שלו. ומספרם של התלמידים הללו מגיע לאלפים רבים, לא במליצה ולא בגוזמא. מבחינה זו הריהו בוודאי מגדולי מרביצי התורה בדור האחרון. יותר משישים שנה שימש כמשפיע וכמגיד-שיעור בשיבות תומכי תמימים, תפקיד שאותו מילא בנאמנות ובמסירות עד השנה האחרונה ממש, ובין תלמידיו המובהקים, אלה שבנה את עולמם הרוחני בשנות הברורות, ניתן למצוא יהודים נשואי פנים הנושקים לגבורות, לצד אברכים בני תשורות בראשית שנות העשרים לחייהם.

ר' יואל הוא "ראש ישיבה" גם בדרך הסברתו והרצאתו. הוא היה הראשון ליטול מושגים מכבשונה של חסידות ולבארם בשפת ההיגיון הישיבתי – להעמיק עד היסוד בהגדרת כל פרט, להבחין היטב בין עניין לעניין ולהעמיד כל דבר ודבר על מקומו באופן חד ומדויק.

ואמנם, היות "ראש ישיבה" הוא המסלול שיעיד לו אחד ממוריו – הלא הוא הגאון רבי דוד פוברסקי זצ"ל, לימים ראש ישיבת פוניבז' – בשנות בחרותו, עת שקד על התורה ועל העבודה בישיבת אחי תמימים בתל-אביב של מעלה. לא פעם ולא פעמיים העיד כי בו ראה את בחיר תלמידיו. אלא שבבוא העת עסק ה"שיעור כללי" של ר' יואל – שכשלעצמו היה מצוי בכל חדרי תורה – לא בסוגיות של חזקות וקניינים, אלא בשאלות אחרות לגמרי: מהו יהודי? מהי נשמה? מהי מצוה? לשם מה נברא העולם, ומה תכלית האדם בעולמו? בנושאים אלה העמוקים מני ים העמיד משנה סדורה, בנויה לתלפיות מן המסד ועד הטפחות, ומשנה זו היה מרצה בפני קהל שומעיו בבהירות נפלאה ובכושר הסברה שאין שני לו.

ורבים רבים הם שהתאספו לשמוע את דבריו ולהתחמם לאורו. למותר לציין שאין מדובר רק בלובשי 'סירטוק' הנמנים על חצר חב"ד... בין האלפים שנהרו להאזין לו ניתן היה למצוא חסידים, ליטאים, בני תורה ספרדים וחובשי כיפות מכל הסוגים. ולב כל אלה החסיר פעימה בבוקר יום השישי, ז' באב, כאשר נודע כי הגאון המופלא, המשפיע, גדול הבקאים, המעמיקים והמסבירים של משנת חסידות חב"ד – איננו.

אלפי שיעורים השמיע רבי יואל לאורך השנים. רבים מהם הוקלטו ועוד בחייו התבדרו בכל אתר ואתר. באמת כבר עשרות בשנים היה גלוי וידוע למבקשי ה', שאת ספר התניא לא ניתן ללמוד כדבעי מבלי להאזין לסדרת שיעוריו ב"ליקוטי אמרים" וב"שער היחוד והאמונה". בשנים האחרונות הועלו רבים משיעוריו על הכתב בשורה של ספרים, שרבים מהם נכתבו ונערכו תחת פיקוחו והגהתו הצמודה.

מה היה ייחודה של משנתו, שהיתה אבן שואבת למבקשי ה', וחוללה, כאמור, מהפך בלבבותיהם של תלמידים כה רבים? בשורות הבאות ננסה לתת בה איאלו סימנים ראשוניים, ואגב כך להראות כיצד דמותו החסידית היחידאית משתקפת בתוך הרעיונות שהנחיל, בעל פה ובכתב, משך שישים וחמש שנה, בהם היו חייו קודש להרבצת תורה וחסידות.

לא זיכרון – הבנה

בשלב זה דומה שנדרשת הבהרה חשובה. אם הדמות המצטיירת מן השורות שנכתבו עד כה היא כזו של "הוגה דעות", שפילס לו דרך עצמאית בעולם ה"מחשבה" – אזי מדובר בתיאור החוטא לגמרי לאמת, תיאור שאינו הולם כלל את דמותו של רבי יואל עליו השלום, כפי שהכירה אלפי תלמידיו ומושפיעיו.

ספק אם בכל השפע הרוחני שהשפיע לאורך השנים, בשיעוריו ובספריו, יש פירוש או ביאור אחד שראה אותו כחידוש משלו. יהי זה פשט בפסוק, הבנה מחודשת במאמר חז"ל, או אפילו גימטריא או נוטריקון כלשהו... כל ימיו לא ראה עצמו אלא – כפי שמעיד עליו הכינוי שדבק בו – כ"חוזר", הדולה ומשקה מתורת רבותיו, ובאופן מיוחד מתורת מורו ורבו, כ"ק אדמו"ר מליובאוויטש זי"ע, שהשגחה גלויה ומופלאה זימנה אותו אל בית מדרשו בדיוק בראשית ימי הנהגתו, שבועות ספורים לאחר הסתלקות חותנו וקודמו, כ"ק דמו"ר מוהרי"צ זי"ע.

מלאכתו של ה"חוזר" היתה חיונית בחצר ליובאוויטש של הדור השביעי. הרבי נהג לערוך 'התוועדות' ובהן השמיע מאמרי חסידות ושיחות קודש משך שעות רבות. כיוון שההתוועדות התקיימו לרוב בשבתות ובימים טובים, היה צורך לשחזר מן הזיכרון את הדברים שנאמרו ולהעלותם על הכתב. במוצאי השבת או החג היה ר' יואל מתיישב, כשעשרות פרחי חסידים סביבו, וחוזר על דברי הרבי כפי שנאמרו. וכבר סופר בימי ה'שבעה' על מאמר החסידות הראשון, ד"ה באתי לגני, שאותו רשם מזכרונו, עד שכעבור יותר משלושים שנה נחשפה הקלטה שלא היתה ידועה בשעת מעשה, והכל נוכחו לדעת את גודל דייקנותו של ר' יואל, שלא החסיר דבר אחד מדברי רבו...

בהסתכלות שטחית ניתן היה לראות בכך עדות לזיכרון יוצא מן הכלל, אולם הסתכלות כזאת היא החמצה של נקודת העניין. רבי יואל, כפי שהעידו מכריו, לא הצטיין במיוחד בזכירת פרצופים, מקומות או מספרי טלפון. הוא זכר כל פרט מן ההתוועדות בזכות יכולתו הפנומנלית להבין את המבנה והמהלך השלם של הדברים, ולתפוס היטב כיצד כל פרט ופרט משתלב במקומו המדויק בתוך מהלך זה. כאשר ההבנה היא שלימה, וכאשר ברור כיצד כל פרט נחוץ ומשרת את ההבנה הכללית, אזי לא נשכחים שום פרטים. ועל כך ודאי יעידו תלמידיו הרבים, ששינון שאין בו הבנה לא היה חביב עליו כלל ועיקר...

לא היו בו, ברבי יואל, שני צדדים נבדלים, של "סיני" ו"עוקר הרים", "בור סוד" לעומת "מעייני המתגבר". כל מה שתפס – תפס בבהירות, במבניות, במלוא ההיקף והרוחב. כל נושא נח במוחו באופן סדור, דבר דבור על אופניו, והיה יכול להרצותו, שלב אחרי שלב, לכל שומע. תכונה זו היא שעמדה בבסיס תפקידו כ"חוזר", והיא שאפשרה לו להיות דולה ומשקה מתורת רבו ולעשות לדברי התורה והחסידות אוזניים.

כישרון ייחודי ונדיר זה, העמיד ר' יואל לשירות רבו, ולמעשה לשירותם של חסידי חב"ד, כלל מקהלות החסידים וכלל ישראל.

"אני לא נבראתי"

דומה כי נקודת המפגש המרכזית בין דמותו החסידית של רבי יואל כשהוא לעצמו, ובין משנתו העמוקה כפי שלימדה לאחרים, היא הנקודה שהזכרנו בראשית דברנו: המאמץ להעביר את המוקד מן האדם כמציאות יש – אל האמת האלוהית ואל רצון ה'.

חשוב לדייק: אין פירוש הדבר שר' יואל דיבר לפורקי עול שאינם מקבלים על עצמם עול מלכות שמים. לא מיניה ולא מקצתיה. את דבריו השמיע לעובדי ה', אלא שאותם התאמץ לחנך ולהדריך – מהי עבודת ה' אמיתית באספקלריית החסידות.

היה ר' יואל מעיר לעתים מזומנות, כי רבים שוגים בהבנת מהות העבודה על פי החסידות: לולא החסידות – סבורים הם – היינו עוסקים רק בעיון התורה ובקיום ההלכה; באה החסידות ולימדה שלא די בכך, אלא צריך גם להתלהב ולהתרגש בעבודת ה'. לא כן הוא, היה ר' יואל מדגיש. לא באה החסידות להעניק לאדם, בנוסף לעצם קיום המצוות, גם רגשי התעלות והתרוממות... אלא להוציא את עבודת ה' מעיקרא מעולם המושגים שבו הדגש הוא על הישגי האדם – רוחניים ומרוממים כאשר יהיו. תפקיד האדם בעולם איננו לבקש לעצמו מדרגה זו או מדרגה אחרת, אלא, כלשון חז"ל במסכת קידושין – "אני נבראתי לשמש את קוניי". "על פי אחת הגרסאות הנוסח הוא: אני לא נבראתי אלא לשמש את קוניי. והכי פירושה: 'אני לא נבראתי'. האדם מצד עצמו כלל לא נברא, הוא אין ואפס. 'אלא לשמש את קוניי' – כל מציאותו היא רק מה שהוא משמש את הקב"ה ועושה רצונו. ההרגשה של יהודי צריכה להיות שמציאותו אינה ה'אני' שלו; תפקידו עלי אדמות אינו להיות 'בעל מדרגה', להיקרא 'למדן' וכיוצא בכך, אלא לעשות מה שהקב"ה הטיל עליו".

השינוי התפיסתי הנדרש כאן, הריהו משליך על הדרך שבה נתפסים גם תפקידן ותכליתן של המצוות בחיי האדם. כאן תמך רבי יואל יסודותיו על פרקים ד' וה' בספר התניא, שמהם יתד ופינה, בעיניו, להבנת ההתייחסות הנכונה אל העניין:

"רבים, ביניהם גם יהודים יראי שמים, סוברים שתכליתן של המצוות היא לעורר בנפש האדם רגשות מסוימים. בעיניהם החשיבות של קיום המצוות נובעת מכך שעל ידי המעשה הגשמי מתעורר רגש רוחני".

"אמנם ישנו היבט כזה במצוות", אומר הוא בשיעורו המופיע בספרו "מחשבת החסידות", **"כלשון ספר החינוך 'אחרי הפעולות נמשכים הלבבות'. אבל אין זה אלא פרט אחד בתוך המהות הכוללת של המצוה, ובשום אופן אי אפשר לומר שזוהי כל מטרת המצוה".**

נקודת המוצא של הסוברים כך היא שמעשה גשמי הוא בוודאי חסר ערך, ולכן הדבר המשמעותי הוא התחושות הרוחניות של ההתרוממות שחש האדם בעת קיום המצוה. אולם רבי יואל מבקש לחשוף את הנחת היסוד הסמויה העומדת בבסיס תפיסה זו. מנין נובעת אותה מחשבה, שלפעולה גשמית אין ערך, ואילו להבנה או לתחושה רוחנית ישנה כביכול איזו משמעות קמי קודשא בריך הוא? וכי יש לפניו יתברך הבדל בין גשמיות לרוחניות?! **"עצם העובדה שבעיני השואל יש הבדל, מבחינת הקשר עם הקב"ה, בין כוונה ורגש לבין פעולה פיזית, מעידה שתפיסתו את הקב"ה היא בעיניים אנושיות. צורת מחשבה זו נובעת מכך שאלה פני הדברים ביחסים שבין בני אדם. קשר אמיתי בין בני אדם מבוסס על חיבור נפשי, וכל עוד אין קשר נפשי – אין משמעות לפעולות גשמיות".** אבל לפני הקב"ה הגשמיות והרוחניות שווים – שתייהן אין ואפס לפניו. מצד האדם עצמו, שום פעולה, רגש, מחשבה או כוונה אינה עושה שום רושם. כל עניינה של המצוה הוא בזה שהיא רצונו של הקב"ה!

וכאן נשלם המהפך המחשבתי: **"האמת היא שיהודי צריך לקיים מצוות מתוך כוונה ורגש, אבל לא משום שזה מה שמעניק את המשמעות לתורה ולמצוות, אלא בדיוק להפך: המצוה עצמה היא רצון ה' – זו מהותה ומעלתה. אלא שכשהיהודי מקיים מצוה לא רק במעשה, אלא בכוונה ומתוך רגש של אהבת ה' ויראת ה', הריהו מחבר אל המצוה את כל כוחות נפשו, וכך מרומם גם אותם ומקשרם לקב"ה – מכח המצוה!"**

הנח לכבוד לנפשו...

תפיסה זו שהתאמץ ר' יואל להחדיר בתלמידיו ובמושפעי ניבטה מכל תהלוכותיו. וכאן באים אנו אל תכונה שאפיינה אותו יותר מכל, ואשר היתה ניכרת מיד לעין כל רואיו: פשטותו וענוותנותו. עם היותו עילוי שבעילויים, שרבו כ"ק אדמו"ר מליובאוויטש התבטא אודותיו בכתב כי הוא בעל "א גאוני" (ראש גאוני), היה נגיש לכל אדם, צעיר או מבוגר, למדן או בור, נכבד או פשוט, עם כולם שוחח באותה פשטות ולכולם העניק את אותו היחס. בשיעוריו ודרשותיו – אחת היתה לו אם עמדו לפניו רבבת אנשים באולם ענק, או יחידים ממש – כפי שאירע לו לעתים לא נדירות... בין כך ובין כך היה נעמד ומרצה את דבריו באותו הטון ממש ובמידה זהה של כובד-ראש ורצינות.

למען האמת, אפילו העלאת דברים אלו על הכתב כבר יוצרת איזה עיוות דק, כביכול היתה זו איזו "דרגה" או "עבודה" אצלו. לא היה ר' יואל מאלה שעליהם נאמר "הבורח מן הכבוד". בעניין זה מרגלא בפומיה: וכי מה חטא "הבורח מן הכבוד", שעונשו הוא ש"הכבוד רודף אחריו"?!! אלא מאי – מה לך לברוח ולהתעסק עם הכבוד? הנח לו לנפשו...

בין יראי ה' ישנם יחידי סגולה העמלים על תיקון המידות ונזהרים מגאוה, ואשר לכן נמנעים הם, לשם דוגמא, לשבת בשמחות ובאירועים על בימת הכבוד, מחשש שמא יתגב ללבם שמץ גאוה. אולם אצל ר' יואל, באמת ובתמים, לא היה שום הבדל אם הוא יושב על בימה כזו או על אחרת, על כיסא מסוג פלוני או על ספסל מטיב אלמוני. לא רק מפני שלרוב לא הבחין בכלל בעניינים אלה, אלא בעיקר משום שבעיניו, הוא – רבי יואל – מעולם לא היה הנושא. הוא, מידותיו, גאוותו או ענוותו, ומקומו בסולם המדרגות הרוחניות, אינם במוקד העניין כאשר הוא נגש להשמיע את דבריו.

כשר' יואל דיבר, מה שעמד על הפרק הוא – "אמת ה' לעולם", האמת האלוקית שהוא, ר' יואל, שימש כעת כצינור, הממולא באמת זו ונושא אותה, ותפקידו הוא שאותו אמת תאיר גם במוחם ולבם של השומעים. בימי השבעה תיאר זאת תלמידו, הגאון רבי יעקב משה וואלבערג שליט"א, תוך שימוש בביטוי מתוך עולם המושגים של ר' יואל עצמו: "זיין מציאות האט זיך ניט אנגעהערט" – המציאות שלו כביכול לא היתה ניכרת, לא היתה מורגשת, בשעה שדיבר.

זאת המציאות!

אולי בלב הקורא מנקרת עתה השאלה, שהיה ר' יואל נשאל תכופות בשיעוריו ובהתוועדויותיו: האין מדובר בדיבורים גבוהים מדי עבור בני הדור שלנו? רבי יואל היה מתייחס לשאלה זו מכמה צדדים (את דבריו המלאים בנושא ניתן למצוא בפרק המבוא של ספרו "המועדים בחסידות"). אולם גם כאן היה בראש ובראשונה משנה מן היסוד את תפיסתו של השואל: אם עניינה של החסידות היא להביא את האדם ממדרגה זו למדרגה זו, אכן יש להפוך בדבר, שמא בעבר היה אפשר להעלות למדרגה פלונית, ועכשיו אין הדבר אפשרי עוד. אבל החסידות בראש ובראשונה באה לגלות לאדם מהי האמת. אין עוד מלבדו – זו האמת!

כאשר אדם עוסק בחכמת החשבון, ולומד ש"מרובע יותר מעיגול רביע", כמאמר הגמרא בסוכה, הרי זו עובדה קיימת בלי קשר לאדם. אלא שכאשר האדם לומד וחושב על סברא אמיתית זו, היא מורגשת גם במוחו, אבל עצם העניין קיים ואמיתי גם בלי קשר אליו. וכשם שמרובע הוא יותר מעיגול בלי כל קשר לתקופה או למקום שבו האדם נמצא, כך זה ש"ה' אחד" – זו המציאות האמיתית תמיד. וגם מאמר הצמח-צדק "עס איז ניטא קיין איך" – אין "אני" – זאת האמת, בין בדור דעה כזמנו של הבעש"ט הק' ותלמידיו, בין בדור נמוך זה של "עקבתא דמשיחא"!

התורה לא באה להורות לאדם "הנהגה", שעליו לחוש ולהרגיש כך וכך. התורה מבקשת מהאדם שיפתח את מוחו ולבו בפני האמת האלוקית, כך שאמת זו תורגש לא רק בעולמות העליונים, אלא תאיר ותפציע גם מבעד למוחו לבו.

עיקר זה, שנגענו בו רק על קצה המזלג, הוא אולי המפתח לפענח את סוד אישיותו, שלרבים נראתה מרובת סתירות: מחד, גאון שבגאונים, בעל כשרונות בלתי מצויים, ומאידך, חסיד פשוט ונאמן העומד לפני רבו באימה וביראה, בהתאם לחינוך החסידי השורשי שספר בבית אבא; עמקן נפלא בנושאים מכבשונו של עולם, ועם זאת בעל אמונה זכה ותמימה, ללא שמץ התחכמות; עוקר הרים בסברא בשיעוריו ובדרשותיו, ויחד עם זאת 'בעל

שמועה' ו'בעל מנגן' חסידי החי כל ימיו את ההווי שבו גדל והתחנך, בצלם של אריות החסידות שהתרכזו בקהילת
'נחלת בנימין' בשנות ה'תר"צ וה'ת"ש.

איך עולים צדדים קוטביים אלה בקנה אחד? איך חי אדם שבורך בכשרונות כה נדירים תחת הכרה כה עמוקה של
'ביטול'! ובכן, לשם כך צריך כנראה להבין נכונה 'ביטול' מהו. על כך היה מספר המשפיע רבי שלום פלדמן זצ"ל,
חברו לספסל הלימודים של רבי יואל ו'משכיל' מעמיק בזכות עצמו, שכאשר הגיע לראשונה לבית מדרשו של הרבי,
מספר שנים לאחר ידידו הטוב, המתיק לו ר' יואל סוד וסיפר לו מה, בין השאר, גרם לו להתקשר כה עמוקות אל
הרבי זמן קצר לאחר בואו. כמי שהגיע ל-770 לאחר שכבר עמד על דעתו והיה בקי ומבין, כשהאזין לדברי הרבי,
גילה לפתע שמשמעות מושג הביטול אינה כפי שחשב תמיד:

**"אפשר לחשוב שההתבטלות העמוקה ביותר היא זו של עבד המקיים את רצון אדונו מבלי להבין כלל. אולם
האמת היא שזאת התבטלות שאינה שלמה. אמנם העבד מבטל לגמרי את רצונו ועושה את רצון אדונו, אבל
התבטלותו מתבטאת רק בכח העשייה שלו, ואילו מוחו ולבו אינם שותפים לביטול זה. התבטלות שלמה היא זו
שבה רצונו של האדון ממלא לא רק את אברי העשייה אלא גם את המוח והלב".**

כזה היה רבי יואל כהן זצ"ל – "ראש ישיבה", גאון מופלא ויחידאי, שההכרה ב"ה' אלקיכם אמת" האירה את
מוחו ולבו, ובאמצעותו את מוחם ולבם של רבבות. אי חסיד, אי עניו, תלמיד רבתינו הקדושים מליובאוויטש
ומנחיל תורתם לכלל ישראל כולו. "חבל על דאבדין ולא משתכחין", ופירש רש"י, **"הפסד גדול יש על גדולים
שאבדו, ואיני יכול למצוא חסידים אחרים כמותם"**. היבול שהשאיר אחריו, והתלמידים הרבים שהעמיד בקרן
אורה – הם זכרונו והם נחמתנו.